

LOSONCZI ÁGNES

Ferge Zsuzsa: *Elszabadult egyenlőtlenségek* című könyvének bemutatása

Elhangzott a Helicon könyvpremierjén, 2000. december 20-án

Ferge Zsuzsának *tíz* év óta nem jelent meg könyve, miközben szóval, tettel, tanítással jelen volt és küzdött, *tíz* embernek is elegendő teljesítménnyel: ébresztette az állam felelősségét, a társadalom lelkiismeretét mint kutató, szociálpolitikai militáns – mint mindenek.

- Fontos könyv ez és fontos a szerzője is, különösen ma, amikor
    - a hatalmak agresszivitása és dominanciája sokszor kontroll nélkül, nyilvánosság nélkül, ellensúly nélkül eluralkodik;
    - amikor a köz-közömbösség habitusa általánosodik és az elutasítás hangja kerekedik felül a ki-, a hátrébb- és a rászorultakkal szemben;
    - amikor a „részt vevő demokrácia” érlelődése megtorpan és több gát korlátozza az érvényesülését, mint amennyi biztató erő és kedv lenne serkentésére;
    - amikor kizsorító uralkodik a belátható társadalmi játéktéren és az aktuális politikai hatalom minden eszközzel felhangosított irányba mögül megint feladattá vált felmutatni mások és a másik igazságát;
    - amikor a rendszerek hibáiból, illetve működésük törvényszerűségéből következően növekedik a „halmazati társadalmi áldozatok” száma, miközben éppen ők, a lemaradók, a kisemmizettek, a kirekesztettek kerülnek vád alá, rossz helyzetük miatt;
    - amikor a gyengék hangja a harsányak hangzavarában tovább gyengül, miközben jelenük kátyújánál csak a jövőjük reménytelensége mélyebb;
- ebben az időben különösen fontos Ferge Zsuzsa könyve és mondanivalója.

Könyv? Tanulmánygyűjtemény? Társadalmi krimi...

Bár a könyvnek csaknem minden tanulmányát ismertem – ugyanis a válogatás már nagyjából megjelent tanulmányokból-cikkekből áll –, a maga idejében olvastam, mégis „egybeolvasva” újdonság, sőt reveláció. Nem különböző tanulmányok vagy cikkek laza gyűjteménye, hanem *igazi* könyv, folyamatos olvasásra való. Szellemi élmény, koncepciózusan építkező, alaposan kierelelt gondolatokkal, tépelődő, küzdő írások, amelyek szinte drámai módon fejezik ki azt, ami a társadalomban történik, amit ő megfigyelt és feldolgozott. Az elmúlt napokban éjjel-nappal szoros együttlétben éltem a könyvvel, az együtt

RECENZIO

töltött napok intenzitása után mégis úgy gondolom, hogy alapos elolvasására „előttem az élet”.

Mégis más a könyv hatása, mint az egyes tanulmányok időben széthúzódó olvasása, az idő tagolta távolságot az emlékezet nem mindig tudja összekapcsolni. Más a külön-külön megjelent egyes írások felfogása, ereje, és más, amikor az ember egy nagy lélegzettel – no, engedjünk meg azért több lélegzetvételt is –, időben sűrítve, egymás után olvassa az írásokat. Kiderül, hogy nem az egymás mellé rakott tanulmányok teszik könyvvé ezt a könyvet, bár ez esetben az is elég lenne. Hanem ennél több.

De mégis: mi adja még a tanulmányok könyvvé épült egységét?

A könyvnek ugyanis építkezése van: íve, struktúrája, sőt dramaturgiája. A tér-idő–cselekvés klasszikus drámai egysége érvényesül benne, hősök és antihősök akciói, konfliktusok, ütközések egy adott idő terében, mozgásuk változásukban zajlik, olyan belső és külső küzdelmek során, amelyek drámai egységben teljesülnek. A hős – hála az Égnek – nem bukik el, bár nem is lesz a történetből happy end. Állam és szerző nem lesznek egymáséi, a fentről jövő hatalom evilági áldását nem kötik össze közösen érlelt szociálpolitikai elvek, amiben örök egyezséget ígérnének egymásnak. Nem kétséges, hogy a drámában – késő modern módon – nem oldódik meg semmi, ugyanaz megy tovább, ugyanazokon a küzdőtereken, ha másképpen, másokért, meg másokkal, máshogyan is, de mindig újra meg újra kezdve, régi és új érvekkel érvelve, újra és szinte megint ugyanazokért a tétékért. Nem lehet nem folytatni, menni kell tovább, ha lehet még több erővel – ez a drámai végzet, törvény és ítélet.

Ferge szilárd meggyőződése, erkölcsi elszántsága táplálja újra és újra való ütközését a „tehetős” külvilággal, felvilággal. A tehetőséget itt a *cselekvésre képes* értelemben használom: akik képesek volnának tenni, ha tennék, amit esetleg tehetnének, de nem teszik, mert vagy nem tudják, vagy mert nem akarják, vagy mert nem tehetik, vagy mert más tettek kerekednek a szükségesnek látott fölébe, s így kap a nem-tevés magyarázatot, olykor még álpátoszt is, vagy azért, mert a társadalom és szükséges jótette között a pöffetegség alkotja a közömbösség szigetelőrétegét, vagy mert az önhitt magabiztosság emelkedik magasabb hatalmi erővé, ahogyan ezt „lentről”, kívülről nemcsak sejteni, de látni is lehet. A tenni képes hatalmak önmagukba gyönyörödve nemigen szeretik látni, hogy mi történik a társadalmi lendületből kiesett csoportokkal, a szegényekkel, az új, nagyon keményedő élet-harcban az eszköz nélkül maradt képtelenekkel. Ezekért szól és érvel Ferge könyvének minden eleme.

Nem holmi érzelmes esszékről van szó. Kemény tudományos kutatások sora vezeti érveit, kritikai distanciával újra megvizsgálja korábbi álláspontját, más és más oldalról méri meg saját érveit is. Újra és újra szembesít statisztikai korrektséggel feldolgozott és bemutatott helyzetekkel, létállapotokkal. Újra átelemzi: a jövedelmek eloszlását, a megélhetés színvonalát, a társadalmi csoportok egymáshoz való vi-

szonyát, a társadalompolitikai módszereket, és mindazt, ami csak befolyásolja a lemaradt társadalmi csoportok helyzetét. Mindezt egybeveti a múlttal, a mai szükséggel és kíváncsisággal, távlatot nyit Kelet és Nyugat felé.

Teljes tudományos eszköztárával kutat, megismer, kimutat, felmutat, újramegkérd. Új helyzetre új kérdéseket tesz fel, új bizonyítást végez. Újramegkérd vitát kormányokkal, másképpen látókkal, belországgal-külvilággal, nagy szellemi áramlatokkal, fáradhatatlanul mondja, mondja mindig új érveket felvonultatva, ha mindig mást is, mégis mindig ugyanazt.

Ebben a mi világunkban, a változtatott hitek és arcok idején, ahol a helycserék mellett az öncserék, kézcserék elfogadott nemzeti társastánccá váltak; ahol nem köpönyeget forgatnak (mily egyszerű mozdulat is volt az!), hanem arcot is cserélnek, miközben lépést váltanak – jobbról balra, balból jobbra, radikálisból konzervatívba, konzervatívból bal-jobb radikálisba. Még a legbensőségesebb hitükből is kifordít a felülkerekedés akarása, egyszer – legtöbbször – a hatalom érdeke, máskor a divat csábítása (az is nagyhatalom), de a megszerezhető siker is kifordíthatja a nagyon igyekvőt önmagából. Nemcsak a fennmaradás, hanem a feltűnés is vonzó, érdekessé válni mindig izgalmas, hiszen akkor bármilyen irányban is, de eladhatóvá tudják tenni magukat. Az érvényesülés nemcsak a politika üzletét, a média-divatot, hanem a legbensőségesebb hitek világát is a külső érdeknek, a látzatnak veti alá: így lesz vallástagadó marxistából a Jézus-hit türelmetlen hirdetője, a szkeptikusból mélyzsidó, a kollektivistából szélsőséges individualista, a hajdani hippiből angol fazonra átszabott úrimitáció, színéváltó hőkonzervatívból újbalra szakadt anarchista, szabadsághitű lánglelkűből mini-diktátor; a szabadság védelmezőjéből olyan, aki a szabadságot egyszerűen a saját érdekerévé szűkíti, s akinek szabadságelvéből a másik szabadságának rafinált korlátozása marad. A divat, a politikai érdek, az üzlet, a hírverés, a csapodár közvélemény oltárán feláldozott saját eszmék új arculata mögül néha az arcok is átsejlenek, amelyeket ugyan megtagadtak, de – abban biztosak lehetünk – ez az önmegtagadás nem jelenti azt, hogy önmaguktól bármit megtagadjanak.

Nos, ebben a kavalkádban Ferge Zsuzsa az állandó, mondhatnám szinte az archimedesi pont. Az a bizonyos „fix pont”. Nem „arra való” ez a fix pont, hogy ettől sarkaiból fordítsák ki a világot – amint erre valaha gondoltunk is, bár a történelmi rendszerváltozatok kísérleteinek tapasztalata nem tűnt eddig elég megnyugtatónak. Hogy is mondja Petri? „Kifordítom, befordítom, mégis világ a világ.” Hiszen a fent és a lent különbségei, a szegénység megmaradása, a nagy távolságok, a kiszolgáltatottság kibillenthetetlen állapota megmaradt, legfeljebb más struktúrában, és más reménytelenségi fokozaton. Ezért is volt korábban is, maradt mára is annyi mondani- és tennivalója Fergének.

Ferge Zsuzsa világszemléletének erkölcsi biztonsága és kutatói szerénysége

Erős a hite, és én csodálom a hitét, akár az egyszeri anekdotában, ha nem is mindig osztom. Kutatói habitusa viszont nem hiten épül, hanem munkán. Fontos kérdéseire úgy keresi a választ, hogy válasza megcáfolhatatlan bizonyítékokon, munkával és tényekkel megalapozott, komoly szellemi erőfeszítésekre épül. Bizonyítás nélkül nem állít semmit. Újra és újra kérdez, bizonyít és állít. Úgy, ahogyan a felvilágosodás elve bennünket tanított, úgy, ahogy ez megalapozó kutatói módszerünké vált. Amikor időnként hallgatókat kaptam, legalábbis én így értettem és így tanítottam a társadalomról való tudás bővítéséhez szükséges ismeretek megszerzésének kutatói magatartását: *kétkedni, kérdezni, bizonyítani, állítani és aztán újra kérdezni*. És a kérdés-bizonyítás minden újakezdődő fázisával egyre közelebb kerülni a társadalmi mozgások megértéséhez: a felszíntől a lényeg felé törve.

Ferge mint kutató szerény, és alázatosan közeledik tárgyához. Az az erkölcsi, elvi pozíció, amelyen áll, az biztos, a célja világos, ehhez tartja állandóan „szárazon a puskaport”, vagyis kutatói eszköztárát. Önmagával sohasem elégedett. Mindig nagyobb igényt támaszt magával szemben, mint amit saját munkája eredményeként jó lélekkel elfogad magától. Ez tartja állandó feszültségben, ez viszi előre, mindig új válaszok, új bizonyítékok feltárása felé. Nem válik a saját nézeteinek dogmatikusává.

Másik erénye, hogy mindig fontosabb a tárgy, amivel foglalkozik, mint saját maga. Nem narcisztikus, nem helyezi önmagát előtérbe. Nem maga akar érvényesülni, villogni, a célját akarja átgondoltan, meggyőzően átvinni, érvényesíteni. Ez az, ami stimulálja, és ennek érdekében újragondolja azokat a kérdéseket, amelyekben másokkal vagy sokakkal ütközik.

Az egyik legfontosabb példa erre a magatartásra könyvének első részében érzékelhető, ahol az egyik legtöbbet vitatott álláspontját: az államhoz való viszony kérdését kifejti. Ez könyvének elméleti alapozó és indító első része.

Elvi alapvetése az állam kérdésében

Ferge gondolkodói autonómiája és módszere pompásan kirajzolódik ennek tárgyalásából. Nota bene talán ebben a kérdésben vitatkoztunk a legtöbbet. Az államot senki nem utálja olyannyira ráción túli, meggyőződéssel teli szívvel, mint aki átélte a szocializmus negyven évét, annak politikai omnipotenciával rendelkező, diktatorikus államképződményével. Negyven éves életpraxis a szocialista rendszerben üzembiztosan immunizál az állam mindenfajta idealizálásával szemben. Ezért is volt euforikus a rendszerváltás megélése, annak az illúzióknak a valóságba forduló reménye, hogy végre megszabadulunk a

központi állami hatalomtól! Nem is az a kérdés, hogy milyen legyen az állam: az „erős állam”, „gyenge állam”, az „éjjeliőr állam”, s hogy milyen százalék fölött, alatt, között legyen az állam disztributív hatalma, hogyan határozzák meg döntési helyzetét, hogyan biztosítsák az államhatalom fölött az alapos társadalmi kontrollt stb. Miközben sokan vidoran temették az államot vagy inkább temették volna, Ferge akkor is szorongva kérdezte: „Mi lesz, ha nem lesz?” Miközben mint-ha mindenki elfelejtette volna, annyira figyelmen kívül maradt az a tény, hogy Nyugat-Európában a GDP-nek milyen nagy arányát osztja el az állam, hogyan szabják meg ezt az arányt és az elosztás módját a törvények és a politikai pártok vitája és konszenzusa.

Tudjuk, hogy más a valóság, és más a „róla való beszéd”, hogy ki ne ejtsem azt a szót: *diskurzus*, amit magára adó, „posztilag is modern” szociológus már az „izé” helyett is töltelékszóként használ. – Tehát más a szó, szó, szó, és a tény, tény, tény, s ennek különbségét Ferge táblái pontosan mutatják. Megmutatja ugyanis a fejlett ipari országok adatait, s azt is, hogy a GDP 40–60 százalékát az állam osztja szét. Ez esetben ugye nincs akkora veszélyben az állam beleszólása az újraelosztásba.

A sok vita hatására Ferge mégis előről kezd gondolkodni az államról. Beássa magát, és kutatni kezd. A történelem, filozófia, társadalomfilozófia, antropológia, kultúrtörténet, civilizáció-történet könyveibe ássa be magát, és felépít kemény munkával egy igen szép, intellektuálisan élvezetes gondolati folyamatot. Mondhatni gyermeki szemmel újra rácsodálkozik a folyamatra, előről végigjárja az időben az utakat: mi is, hogyan is történt idáig? Faggatja az állam formálódásának történetét, hozzákeresi a változatokat a történelemből, felfedezi az állam civilizációs feladatát. Megtalálja az állam pozitív funkcióit, történelmileg kialakított, mondhatnám progresszív, human lampolgárokat védelmező szerepét. Merthogy ilyen is van az állam szerepkörében.

Lehet vitatkozni állításairól, fogalomhasználatáról. Ferge maga is sok kérdést tesz fel, újra és újra maga is szembesíti magát saját állításaival, válaszaival, kérdéseivel továbbgondolkodásra készíti magát és mindenkit, feladja a leckét. Megmutatja a még nyitott kérdéseket, a felvázolt érvekben még folytatható gondolatsort, hogy merre lenne érdemes tovább lépni. Biztat, érvel, kinyit új ajtókat új kérdésekkel, átgondolható állításokat fedez fel és hoz felszínre.

Lehet vitatkozni, államról, funkcióról, a civilizáció ilyenén felfogásával, de most egy lépcsővel magasabbra kell lépni, a vitákat más szinten lehet folytatni, mint ahogyan e munka ismerete nélkül lehetett. Oda kell eljutni, ahová Ferge elméletileg-történetileg is felküzdötte magát. Nem lehet a szokásos, csak mára vonatkozó sematikus-mechanikus, elhárító válasszal megelégedni, hiszen állításai megdolgozott, átgondolt, ugyanakkor szórakoztatóan érkézfeszítő megállapításokat tartalmaznak.

Igaz, sok mindent át- és tovább kell még gondolni, több oldalt is

feltárni, mert a könyv sokoldalú átgondolásra készítet: a fogalomhasználatától az értelmezésig abban is inspirál, ami az állam szerepe általában, viszont éppen a szociális kérdésekre összpontosít: mit is kellene vállalnia, hol helyezkedjék el az emberi együttélés szektoraiban humán feladataival. Nemcsak hogy „mekkora legyen”, hanem hogy mekkora legyen a felelőssége, és hol legyen a kontroll, és milyen legyen az állampolgári részvétel bekapcsolása. Ugyanis elmondhatom az aggodalmamat is: ez a részvétel és kontroll azért fontos, mert az államhatalomnak ismert túlnövése az éppen kapott feladatokon a túlhatalomra törő politikai erők játszójává válhat, ha társadalmi kontroll nélkül marad, s az öngerjesztő erőmutogatása önkénybe is fordulhat. Ezért is engedtessek meg, hogy elmondjam itt az egyik kedvenc aforizmámból variált gondolatot. Az az óvás jutott eszembe, hogy az emberi természet okán: „az emberi élet sokkal fontosabb annál, semhogy emberekre lehessen bízni azt”. Úgy gondolom, hogy a szociálpolitika gonddal telített területei, a szegénység meg a megszaladó egyenlőtlenségek léte sokkal keservesebb, nehezebb megoldandó terhet hárít a társadalomra annál, hogysen azokat bármilyen államra lehessen teljes egészében bízni.

A nagy ütközések, a kormányok szociálpolitikájának bírálata

Ezt a meglehetősen hosszú részt egy lendülettel olvastam el. Történelmi pannó a hatalom visszajáról. Azokról az emberekről, csoportokról, akik minden húsofazéktól és tűztől messze vannak. Az ő oldalukon áll a szerző, az ő érdekükben érvel és az értük való társadalmi felelős tennivalók szükségéről, de különösen a szükséges tettek sorozatos elmulasztásáról beszél. Állandó replikáival halad a megtörtént időben, mindig az éppen adott hatalmi döntésekkel vitázva ad a korról, cselekedetekről jellemző időbeli, történelmi képet.

(Kis megjegyzés az építkezésről: én idesoroltam volna az előző rész írásait 1988 és 1991-ből is. Különösen megragadott e témához kapcsolódó 1992-es tanulmánya, amiben sokszor szinte váteszi meglátásai vannak. Bár Ferge nem erre büszke, ő a döntésekre gyakorolt hatását többre tartaná annál, mint hogy „lám, előre megmondta, őt igazolta az idő, mennyire beigazolódtott a jóslata”, pedig ez történt.)

Tanulmányai sorát az időrend határozza meg. Látható, ahogy a társadalmi rendszerekkel, az adott kormányokkal külön-külön is vitatkozik, opponál, érvel, bizonyít. És mekkora munkával! Még „jogászul” is megtanult ahhoz, hogy végigvizslassa a törvényeket.

Ahogy olvastam a szocialista rendszer idején írt vitáit, az akkori intézkedésekkel vagy éppen hiányzó intézkedésekkel szemben, majd a rendszerváltást levezénylő keresztény-konzervatív kormányval szemben felsorakoztatott érveit, utána a szocialista-liberális kormányzat működésének éles kritikáját, majd mostanában a leg-

újabb nemzeti-konzervatív-jobboldali kormány tetteivel és elmulasztott tetteivel kapcsolatos érvelését, az élet és idő változékonyságával szemben a téma és tennivaló maradandóan változatlan. A érvelés sokoldalúsága, a sokarcú válaszmódok kifejezése elkápráztatott. Elképzelem, hogy egy külföldi végigolvassa a könyvnek ezt a részét, elgondolkodhat, talán még irigyen is nézi, hogy hányféle rendszer hányféle társadalompolitikai tapasztalata érlelte ki Ferge mondandóját, hányféle ideológiával, szemlélettel és intézkedéssel szemben edzhetette meg az érvrendszerét.

Ide illik egy alapmese, amely erősen kelet-európai jellegű: Meghal Kohn – vagy Kovács, ahogy tetszik – és felkerül a mennyországba. Szent Péter, ahogyan *A szociológia módszeré*-ből (ld. Cseh-Szombathy-Ferge) tudni lehet, korrektül megszerkesztett kérdőívet vesz fel róla. Először ugye a területi mobilitásáról: – „Hát hol éltél, fiam?” – „Születtem az Osztrák–Magyar Monarchiában, iskoláimat Csehszlovákiában jártam, a Magyar Királyságban érettségiztem, a Nagy Szovjetunióban kezdtem dolgozni, és az Ukrán Köztársaságba kerültem nyugdíjasként az öregek otthonába.” – „Ó, fiam – csóválja meg Szent Péter a fejét –, de sokat kellett hányódnod, és mindig új meg új országban újramezteni az életet!” – „Ó, Atyám! – válaszolja a megboldogult –, de hiszen én egyáltalán ki se mozdultam Munkácsról.”

Ezért is tudta így egybegyűjteni Ferge Zsuzsa egy helyből a fél világ tapasztalatát.

A rendszerváltás társadalmi hatásai

A rendszerváltás nyerteseiről és veszteseiről Ferge nem árul zsákba-macskát. Vállalja és mondja, hogy értékelkötelezett szociológiát folytat, hiszen – s magam is úgy látom – egyik szociológus sem független a saját értékvilágától, még a legegzaktabb módszerek szigorú és értő kezelői sem. Abban, hogy kiket kérdeznek, mi a minta, mit kérdeznek, mire kérdeznek, hogyan kérdeznek, benne van az értékelkötelezettség, legyen bármilyen objektív a tények feltárásának módja, tökéletes a módszerek egzaktsága. Majd az eredmények kimunkálása után, ott nyilván objektivitásra, mérhetőségre és megismételhetőségre törekednek, de az már az elemzésen, az értékszempontokon múlik, hogy mit emel ki és mit hagy háttérben, és a számok összefüggéseiből mire következtet. Bármit tesz, ott van benne az ember, a maga támasztékot adó, elszabadító, megkötő értelmező világa. Ferge ezt úgy fogalmazza meg – és most átveszem a hasonlatát, hogy a pohár, amelynek a feléig víz van, az vajon félig üres-e, vagy félig teli –, hogy ki hogyan ítéli meg.

Ebben a részben egy igen nagy kutatást ismertet, amelyet Kelet-Európa átalakulásban lévő országaiban folytattak arról, hogy a rendszerváltás után mi is történt és hogyan élték át a történéseket. Kutatták az életfeltételek változásának statisztikailag alátámasztott tényeit és a változások szubjektív megítélését is. A tények és vélekedések

RECENZIO

együttes elemzése állt a vizsgálat centrumában. Sok fontos ismeret feltárása mellett – és itt ismét a kutató tisztasága és tisztessége figyelemre méltó – Ferge elmondja, hogy a helyzet megítélése, akár pozitív, akár többségében negatív volt is, nem mindig és mindenütt a tényszerű helyzetet tükrözte, legalább annyira függött a beállítottságtól, pontosabban az eszmei hovátartozástól vagy csoportidentitástól.

Az ítéletben benne volt a várakozás is: ki mit várt a szocializmus összeomlása után. Benne van a várakozás valaminek a reményteli beteljesüléséről, de az az aggodalom is, ami a rendszerváltást megelőzte. Saját kutatói tapasztalatom szerint éppen a szocializmusban elszenvedett csalódások, az utána feltámadó remény, hogy „innen nézve csodálatos, ami Odaát van” – ez az illúzió is felelős a nagy másnaposságért. A „szocialista” jelző valamikor fosztóképzőnek minősült. A sikerületlen szociálpolitikai torzók, a beteljesületlen szocialista ígéretetek után sokan a rendszerváltozásba helyezték a reményüket, valami olyan gondolattal, hogy amit nem teljesített a szocializmus, majd elhozza az új rendszer. Bár azt mondják, utólag könnyű okosnak lenni, én inkább úgy látom, sokszor utólag is nehéz; itt sokféle illúzió omlott össze. Az, hogy „hipp-hopp, ott legyek, ahol akarok”, a remény, hogy hamarosan beérjük az ideált; lehet, hogy közelítve kiderül, hogy nem is annyira ideális? Amit ideálként láttunk, azok az érett jóléti államok, a maguk kifejtett formájában, mégpedig a „rosszléti” szocializmusok ábrándos tekintetével nézve. A fogyasztói társadalomból főleg a tárgyi bőség látszott, a hiánygazdaság szűkösségének csótlásával. Sokkal kevésbé volt benne a „képben”, hogy milyen a munka és termelési színvonal szerkezete, s hogy ez miként hozza létre az áruk bőségét, hozzáférhetőségét, és hogy milyen több-kevesebb demokrácián edzett, tanult eszközök hozták létre az elosztás módját és arányát. Ehhez képest következett be a változás társadalmi drámája, a gazdasági, társadalmi zuhanás, ami megrengette a társadalom talaját, kegyetlen változásokkal terhelve meg eleinte a nagy többséget. Akiknek kegyetlen, gyors és sokak számára kivédhetetlen változások kellett átélniük. A csalódás, a rosszkedv, a veszteség érzése – ahogyan Ferge kimutatja – nemcsak a valóságos vesztesek között uralkodott, hanem sokkal szélesebb körre is kiterjedt.

Ferge Zsuzsa kutatásának következtetései lépésről lépésre vezetnek. Allít és újra vizsgál, elválasztja a szubjektívet az objektívtól és összeméri azokat. Nem egyszerűsít, hanem a maga bonyolultságában, sőt kettősségében mutatja meg az eredményeket.

Ezért is óvni kell: Vigyázat! Fergét vulgarizálják! *Aforizmatikusan fogalmaz, de differenciáltan elemez.* Az aforizmatikus fogalmazását ezért – is – sokan átveszik, mert pompásan lehet vele a társadalmi helyzetváltozást egyszerűen bemutatni. Ilyen például az a szinte szlogené vált, vagy legalábbis nagyon sokszor alkalmazott, Fergétől kölcsönzött szöveg, miszerint „a szocializmusban a szabadság, most a biztonság hiányzik”. Így is lehet igaz, de csak az állítás fele, ugyanis szerintem, *akkor – mármint a szocializmusban – nem volt biztonság, hiszen*

az önkényuralom kizárja a biztonságot, *most – az újkapitalizálódásban – pedig nem jut szabadság mindenkinek*, hiszen – és ez nem a saját kútfejem, hanem Raymond Aron állítja – *nem lehet ott teljes szabadság, ahol nincs szabadság a szükségtől és nincs szabadság a társadalmi félelmektől*. Sőt, még visszább lépve, hogy ismét közös gyökereinkre hivatkozzak, Montesquieu biztonságnak vagy önkényhiánynak nevezte a függetlenségként értelmezett szabadságot.

A szabadság biztonsága magában hord sokféle bizonytalanságot is, nemcsak a „vesztéseket” nyomja, hanem a „nyerteseknek” is állandó bizonytalanságokkal szemben kell kiküzdeni a valójában nehezen vagy talán soha el nem érhető biztonságot. Biztos-e a gazdasági siker? Hiszen könnyen elmúlhat és megváltozhatnak a viszonyok. Biztonságot ad-e a politikai siker és hatalom? Nem kezdheti-e ki bármi, bármikor? Biztos-e a szellemi hatalom befolyása, s mindig megfelelő kezekbe kerülnek-e az eszközök? Így továbblépve a társadalom csaknem minden köz-mezejét át lehetne tekinteni: a biztonság igénye és a bizonytalanság fenyegetése sokkal mélyebben itatja át a társadalmat, és különösen ezeket az átalakuló, kialakulatlan, forrásban lévő, napról napra változó, változékonny világokat.

Ahogy a vesztes–nyertes dichotómia is érthető egyszerűsítés – ami a valóságban azért sokszor elegyedik, sőt keveredik is –, úgy vannak veszttve nyerők és nyerve veszttők is. Vannak, akik életük egyik szférájában igen sokat nyertek, és egy másik szférában veszttettek lettek. Ahogy vannak átmeneti időszakok, amikor az élet egyik szférájában lezárultak a korábbi utak, de másutt új lehetőségek nyíltak. Vannak a szélső pólusokon olyanok, akiket egyértelműen és csak egyféleképpen lehet besorolni, csak a nagyon veszttettek vagy az igazán nyertesek közé. De maga az átalakult társadalom mozgékonyasága más módon nyithat esélyeket, mint a fentről szervezett és diktált korábbi rendszer. Hogy azután a kettős mozgásokban emelkedés–süllyedés, nyitottság–zárttság, nyeres–vesztés sokféle dimenzionáltságában hogyan alakulnak az arányok, megrögződnek-e vagy mód van szerencsés változásokra is, ezt a társadalmi alakulás, a mérhető és a mérhetetlen együttállások további, valóban ismeretlen mozgása határozza meg.

Egyszerű dichotómiákkal még ha érthetőbb is, de igazából kevésbé magyarázható a világ.

Zárásképpen

A könyv élmény volt. Olyan ez a könyv, amit kézközelben kell tartani, ha az ember ebben a világban él, vagy ezzel a világgal foglalkozik. Vannak könyvek, különösen ma, ebben a szerencsére sok könyvet kínáló időben, amelyeket az ember elolvas, eltesz valamelyik távolabbi polcra – feledhetőek. Vannak, amelyeket besorolunk a témájának megfelelő helyére, állandó státusba helyezve a polcon. Vannak, ame-

lyek az íróasztal háta mögött lévő polcon gyülekeznek, hátha sugárzásuk emeli szellemem akadozó működését. És vannak, amelyeket az ember kéz közelbe helyez, hogy még hátra se keljen fordulni érte. Ilyen ez a könyv: forrás, szemlélet, bizonyágtétel.

Néhány évvel ezelőtt volt Ferge Zsuzsának egy – tőle szokatlan – szomorú szövege. Gondolom akkor, amikor talán túl hangosan, túlságosan nagy eufóriával és sok tettvággal rohangásztunk. Nagy lehetett a hangerő és a bizakodás, hogy most már megint minden más-képpen lesz. Igaz, az a generáció vagyunk – szerencsés? szerencsétlen? talán mindkettő igaz –, nevezetesen, hogy több társadalmi tavaszban volt részünk. Ilyen tavasz volt 1945–47, amikor a háború után összeomlott a nagy hitleri birodalom, vége volt a háborús pusztulásnak, népiértésnek, egy egészen új világ reménye töltött el bennünket. Egy másik ilyen tavasz volt 1955–56, rövid, de nagy reménységekkel, amikor esély látszott arra, hogy itt valami másképpen folyik majd tovább. Aztán a legutolsó, az 1989–90-es, amikor egy csődbejutott társadalmi rendszer összeomlott, és egészen új társadalmi remény ébredt, hogy jó irányba fordult a világ. Aztán a történet-történelem folytatása azt mutatta, hogy a tavaszok fagyba fordultak, a remények lehorgadtak, olyannyira, hogy néha még az is elfelejtődött, hogy a gyorsan tűnő tavasztól legyőzött tél már nem jöhetett úgy többet vissza. Az a tél az elmúlt. Legfeljebb az új hidegben kell melegedőt találni-csinálni.

Amikor ez a bizonyos szomorú szöveg Fergétől megjelent, már lehetett látni a növekvő árnyékokat, miközben még sokat vitt a lendület, az a remény, hogy ha túl vagyunk egy nehéz korszakon, túlélünk sok mindent.

Ferge sorai, amelyeket most idézek, akkor is, most is szomorúvá tettek engem:

Így mondta: „Arannyal szólva kivénültem kortársaim közül. Bizonyos eszméket nem tudok feladni, bizonyos elveket egyszerűen nem tudok feladni.”

Azt mondom, szerencse, hogy nem tudta feladni, mivel a világ nem elfordult tőle, nem is cáfolta meg, hanem mintha a működésével egyszerűen „aláfordult” volna, hogy Ferge aggodalmait és jóslatát igazolja.

Az, hogy Ferge kiöregedett volna közülünk, nevetséges. Fiatalabb, mint sok fiatal. Ennyi hit, ennyi energia, ennyi küzdőképesség! Ugyan melyik fiatal rendelkezik vele? Lehet jelentkezni! Nem vesztette el a hitét, az erkölcsi erejét, a küzdőképességét, a munkabírását, és mi, ha nem ez, ami annyira kell mindenkinek. Neked, nekem, nekünk.

Azért is fontos a könyve, mert olyan erő kezd felülkerekedni, amivel szemben szellemi és erkölcsi ellenerőt kell kimunkálni. Fokozódik a világi hatalmak korlátot nem tűrő nyomulása, a szerződések, törvények erőből-izomból történő gátlástalan kijátszása, az éppen adott hatalom, pénz, politika birtokában olyan világ kezd kialakulni, ahol az erősek maguk alá gyűrik a gyengét, ahol elnyomják az ellensze-

gülyöt, ahol a hatalom birtokában lévők nem fogadják el azokat, akik másképpen látnak és más módon működnének, ahol vagy letagadják, vagy elhallgatják, vagy megtorolják mindazt, ami az előrajzolt, égre vetített imágójuk kérdés nélküli elhíttetésének útjában áll, ahol a látzatcselekvések és hatást gyakorló külsőségek célja elterelni a figyelmet az igazról, a fontosról.

Ezért kell Ferge Zsuzsa és a könyve, ezért kell annyira az ő szemlélete, ezért kell olvasni és gondolkodni róla – és vele. Hozzá kell tennem, hogy minden tudományos érdeme, aktuális fontossága, pontos és bizonyított eszköztára, világismeretének cselekvésre indító szenvedélye mellett, amit annyira méltányolok, az a könyv erkölcsi szépsége, mindent átható *erkölcsi esztétikuma*.

Íme a könyv – olvassátok.